

Цветомира Данова  
Кирило-Методиевски научен център  
при БАН, София  
cvetomira\_danova@abv.bg

## ***Словото за Изсъхналата смоковница и притчата за лозето от Йоан Дамаскин в средновековната славянска книжнина (предварителни наблюдения)***

ABSTRACT: Danova Tsvetomira, *Slovoto za izsyhnalata smokovnica i pritčata za lozeto ot Joan Damaskin v srednovekovnata slavyanska knižnina (predvaritelni nabljudenija) (The Homily on The [Cursed] Fig-Tree and the Parable of the Vineyard by John Damascene in Mediaeval Slavonic Literature [Preliminary Observations])*. “Poznańskie Studia Slawistyczne” 14. Poznań 2018. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, pp. 65–78. ISSN 2084-3011.

The Slavonic version of the homily dedicated to *The (Cursed) Fig-Tree and the Parable of the Vineyard* by John Damascene has not been so far object of an archeographic-textological study. The present study gives the initial observations on the reception of that Byzantine work in Mediaeval Slavonic Literature. The work centred mainly on the South Slavonic manuscript tradition, while the East Slavonic manuscript tradition represented by the text from the well-known Uspensky Miscellany was used as a starting point and as a basis for comparison during the analysis. The study showed that in Mediaeval Slavonic Literature the homily dedicated to *The (Cursed) Fig-Tree and the Parable of the Vineyard* by John Damascene has been disseminated through three different Slavonic translations, one redaction, and one contaminated version.

KEYWORDS: John Damascene; Great Monday; Slavonic translations; manuscripts; redaction; contaminated

*Словото за Изсъхналата смоковница и притчата за лозето от Йоан Дамаскин (Λόγος εἰς τὴν ξηρανθεῖσαν συκῆν καὶ εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ ἀμπελῶνος; In ficum arefactam et in Parabolam vineae; CPG 8058; Kotter, 1988, 102–110) е тълкувание на евангелски текст с богослужбена употреба. Представява коментар върху Матей 21:18–22:14, което е евангелско четиво за утрента на Велики Понеделник (Gregory, 1900, 362; Louth, 2002, 231–232, също бел. 18). То обхваща няколко*

притчи – *Притчата за безплодната смоковница* (Мт. 21:18–22), *за двамата сина, пратени от бащата на лозето* (Мт. 21:28–32), *за лозето и лозарите злодеи* (Мт. 21:33–46) и *за брачния пир и царския син* (Мт. 22:1–14). Последната не присъства като тема в Дамаскиновия текст. Произведението на Йоан Дамаскин е съчетание от екзегеза и теологически енкомий (Louth, 2002, 231).

Настоящото изложение има за цел да представи първоначалните наблюдения върху рецепцията на славянския превод на *Словото за Изсъхналата смоковница и притчата за лозето* от Йоан Дамаскин (нататък *Словото*) в средновековната славянска книжнина. Проучването е съсредоточено главно върху разпространението на този преводен текст в южнославянската ръкописна традиция, тъй като Балканите са контактната зона, чрез която Дамаскиновото слово навлиза сред православните славяни. Източнославянската е засегната в изследването, тъй като в нея е засвидетелстван най-ранният препис на това произведение в средновековната славянска книжнина. Това е запазеният текст в известния Успенски сборник от XII–XIII в., който послужи като изходна точка и основа за сравнение при анализа. Изследването е фокусирано изцяло върху текста на *Словото*. Съставът на ръкописите, в които то присъства, и техните особености са обект на друго проучване<sup>1</sup>.

В Успенския сборник<sup>2</sup> *Словото* (нататък *ССМ-1*) е поместено на л. 175в–180в като четиво за Велики понеделник (въ *ѣтын понедѣльникъ*<sup>3</sup>), с начало: *Подвнжеть ма на пѣнне и бесѣдоу. съсобствѣнно бѣже и бѣе слово. иже бѣа пагоухи не штавлѣ. въ оутробоу дѣвнью въсель сѣ. родн сѣ безъ описаннѣ...* Според каталога на Т. Ćertorickaја текстът на *ССМ-1* освен в Успенския сборник се съхранява в източнославянската ръкописна традиция в още осем ръкописа от XIV до XVI век (Ćertorickaја, 1994, 257, № 11.1.07)<sup>4</sup>. *ССМ-1* е бил

<sup>1</sup> Тези и други проблеми, свързани с рецепцията на *Словото* в славянската книжнина, ще бъдат разгледани и представени в следващи публикации.

<sup>2</sup> Издание: Успенский сборник XII–XIII вв. Вж. Князевская, Демьянов, Ляпон, 1971, 279–304.

<sup>3</sup> Тук и нататък цитирам текста от изданието на Успенския сборник със старобългарски шрифт.

<sup>4</sup> По-подробно за ръкописите виж Ćertorickaја, 1994, 536, 539, 564, 590, 605, 661, 664, 666, 672.

вече обект на изследователски интерес. Ив. Добрев прави анализ на лексиката на този преводен текст, за която установява, че има „пълни и точни успоредници в други преводни произведения на преславския книжовен център” (Добрев, 1981, 46).

Въз основа на данните от *Bibliotheca Homiletica Balcano-Slavica*<sup>5</sup> (нататък ВНомBS), предоставени ми от Климентина Иванова, в южнославянската ръкописна традиция *Словото* е засвидетелствано в следните ръкописи: постен Златоуст № 19 от Сръбската академия на науките, от средата на XIV в.<sup>6</sup> (нататък САНУ19); постен триоден панигирик № 34 от сборката на А. Ф. Гилфердинг в Руската национална библиотека в Санкт Петербург, от XIV в.<sup>7</sup> (нататък Гилф.34); цветен триоден панигирик № 4/7 от библиотеката на Рилския манастир, от XIV в.<sup>8</sup> (нататък РМ4/7); кодекс № 404 от сборката на Хилендарския манастир, който в основната си част е Триоден панигирик, от XIV в.<sup>9</sup> (нататък Хил.404); сборник № 540 от сборката на Тиханов от Руската национална библиотека в Санкт Петербург, от края на XIV в.<sup>10</sup> (нататък Тих.540); триоден панигирик (с добавено в края житие на Йоан Сучавски от Григорий Цамблак) № 364 от сборката на Лихачов в Архива на Санкт-Петербургския институт по история към Руската академия на науките, от XV в.<sup>11</sup> (нататък Лих.364) и цветен триоден

<sup>5</sup> ВНомBS е в процес на изготвяне.

<sup>6</sup> Стојановић, 1901, 55–59; Стипчевић, Цернић и др., 1973, 38; Богдановић, 1982, 43, № 420. Към ръкописа има по-късна добавка (кр. на XIV – нач. XV в.) – откъслечи от панигирик с приписка от 1416 г. (Богдановић, 1982, 77, № 1039; Стипчевић, Цернић и др., 1973, 38, № 104; Јовановић–Стипчевић, 1980, 28, № 36). В каталога на Л. Стојановић САНУ19 е представен с датата на приписката – 1416 г. (Стојановић, 1901, 55). Така е датиран и в Климент Охридски. Събрани съчинения. Том 1. с. 549, 587. Приписката е издадена от Даничић, 1867, 175. Преиздадена е в Ситнији списи Ђуре Даничића III: Описи ћирилских рукописа и издања текстова, приредио Ђ. Трифуновић, Београд, 1975.

<sup>7</sup> Мошин, 1958, 413; Христова, Загребин, Енин и Шварц, 2009, 139–150; Иванова, 2012, 199–201; Иванова, Велковска, 2014, 239.

<sup>8</sup> Спространов, 1902, 96–103; Христова, Караджова, Икономова, 1982, 54, № 113; Иванова, 1994, 95–96; Иванова, Велковска, 2014, 239.

<sup>9</sup> Богдановић, 1978, 158; Matejić, 1981, 140; Matejić, Thomas, 1992, 515; Станковић, 2000–2001, 58–59; Иванова, Велковска, 2014.

<sup>10</sup> Отчет, 1914, 39; Димитрова, 1990; Христова, Загребин, Енин, Шварц, 2009, 180–186.

<sup>11</sup> Предварительный список, 1986, 170; Бегунов, 2005, 332–339.

панигирик № 156 от библиотеката на Румънската академия, от първата четвърт на XVI в.<sup>12</sup> (нататък РАН156).

Анализът на преписите установи, че в южнославянската ръкописна традиция са съхранени и се разпространяват два различни превода на *Словото*. Единият превод е представен в ръкописите САНУ19 и Тих.540. В САНУ19 *Словото* на Йоан Дамаскин се намира на л. 110б–116а<sup>13</sup> като четиво за Велики вторник (в вѣтрѣ вѣнѣ)<sup>14</sup>, с начало: Дѣвнѣт мѣ на глѣннѣ слѣньчнѣ (!) бѣжнѣ слово ѿѿѣ. нже ѿѿѣ гдрѣ не ѿстоуплѣ. н въ оутрѣвѣ дѣвн неписанн рожѣ се...<sup>15</sup>. Липсва един лист, така че текстът не е съвсем пълен. Сравнението на славянския превод от САНУ19 със *ССм-1* показва, че става въпрос за два съвсем различни превода<sup>16</sup>. В превода от САНУ19 (нататък *ССм-2*) се открие наличието на архаични и редки като употреба лексеми, регистрирани в различни паметници и произведения, свързани с най-ранния период на старобългарската литература<sup>17</sup>: влѣсновеннѣ *ССм-2* – влѣснѣтн *Клоц*, влѣсноватн *ПохвСлКМ*; прнмѣслнѣтн *ССм-2* – *Клоц Супр*; жнрѣ *ССм-2* – *Ен ХомМих*; стѣплннѣ *ССм-2* – стѣплннѣ *Евх*; мѣннѣтн *ССм-2* – *Супр*; слѣнчнѣ *ССм-2* (по Тих.540) – слѣнчнѣ *Ен*, слѣнчнѣ *Евх*; тнлѣннѣ *ССм-2* (по Тих.540) – *Евх*; ннзвратѣнѣ *ССм-2* – нзвратѣнѣ

<sup>12</sup> Яцимирский, 1905, 767–772, № 90; Panaitescu, 1959, 225–233; Васильев, Гроздановић, Јовановић, 1980, 50; Mişca, 2005, 231; Иванова, 2016. У Яцимирски и Panaitescu ръкописът е отнесен към XV в. (Яцимирский, 1905, 767; Panaitescu, 1959, 225), а у останалите изследователи към XVI в. (Васильев, Гроздановић, Јовановић, 1980, 50; Mişca, 2005, 231; Иванова, 2016, 65). Тук е възприета тяхната датировка.

<sup>13</sup> В каталога си Л. Стојановић указва словото на л. 93б, дава липса от два листа между 95–96 („Између 95. и 96. листа нема два”), а следващото слово според неговото описание започва на л. 98б (Стојановић, 1901, 57). В копието (ксерокс от снимка), с което работя, предоставено ми от Кл. Иванова, пагинацията е различна. *Словото* започва на л. 110б и завършва на 116а, като е отбелязана липсата на един лист. Използвам пагинацията на копието, с което работя, т.е. 110б–116а.

<sup>14</sup> Варирането между Велики понеделник и Велики вторник при *Словото за Изсѣхналата смоковница и притчата за лозето* от Йоан Дамаскин е изключително интересно и трябва да се проучи допълнително.

<sup>15</sup> Със същото начало е *Словото* и в Лих.364. Но този препис е много специфичен и ще бъде разгледан отделно по-нататък в изследването.

<sup>16</sup> Виж Приложения № 1 и 2.

<sup>17</sup> Списък на съкращенията на цитираните ръкописи и произведения са поместени в края на статията.

Бог; ложьница ССм-2 – ПандАнт ХомМих; [покорѣтъ]<sup>18</sup> ССм-2 – ЖМ; подѣньжынкѣ ССм-2 – ПандАнт и др. Въз основа на лексиката, както и на факта, че текстът е регистриран в староизволен препис (по ВNomBS), може да се предположи, че ССм-2, също както ССм-1, е ранен старобългарски превод на *Словото*.

В Тих.540<sup>19</sup> ССм-2 се намира на л. 1396–1446. В горния край на л. 1396 е поместена бележка, която отново, както в САНУ19, отправя към Велики вторник, а не към Велики понеделник. Анализът на текста на ССм-2 по Тих.540 даде интересни резултати. Той показва, че този ръкопис съдържа редакция на ССм-2 (нататък ССм-2р): ἀλλ' αὐτὸς ἔστηκεν ἄτρεπτον ἔχων τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην. Διὰ τοῦτο ἔδραμεν ὅπισω ἡμῶν (Kotter 2,5-6<sup>20</sup>) – нь въста нѣнзвратноу нны любовь сего ради тече въслѣдѣ насъ (ССм-2) – нж онѣ не ѡврати са нѣ. нж въста н тѣ въслѣдѣ нѣ (ССм-2р); ὡς ἐν παραδείσῳ τρυφῆς καὶ βασιλικῆ θalάμῳ ἀναστρεφόμενος (Kotter 3, 39–40) – іако въ раницѣн пшци. н въ црѣсцѣкь чрѣтосѣкь жнвын (ССм-2) – въ рани іако въ црѣтѣм' чрѣтосѣкь жнвы (ССм-2р); τὰς ἐναντίας τούτων ἀρετὰς ζηλώσωμεν (Kotter, 6, 22) – соупротнвымын снни дѣлы възревновнмы (ССм-2) – съпротнвымын снни дѣлы. възлюбени (ССм-2р); Ὅλον ἀνοιξον αὐτῷ τὸ ταμιεῖον τῆς καρδίας σου (Kotter, 7, 2–3) – всоу ѡвръзы кмоу ложьницоу срѣца своєго (ССм-2) – вса ѡвръзѣ ел' нюв'сгеа срѣца твоего (ССм-2р); ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὰ γήινα (Kotter, 7, 6–7) – въ срѣце своє землѣнадо (ССм-2) – въ срѣци своє землѣнаа желанїа (ССм-2р); Τετραμένης καρδίας εἰμι ἐγὼ (Kotter, 7, 21) – водена срѣемь кснь азъ (ССм-2) – ревновѣ к тебѣкь срѣце мое (ССм-2р) и др. Както се вижда от посочените примери, ССм-2 следва гръцкия оригинал, докато четенията от ССм-2р не намират основание нито в гръцкия текст, нито в неговата текстова традиция и вероятно са плод на редакторска намеса. За такава говорят също така и замяната, преосмислянето или пропускането на по-редките, архаични лексеми: ταλεινώσεως – [покоромъ]<sup>21</sup> (ССм-2) – смѣренїѣ (ССм-2р); μηχανησάμενος – прнмышль

<sup>18</sup> ταλεινώσεως – порокомъ. Вероятно разменени срички порокомъ – покоромъ (покорѣтъ).

<sup>19</sup> Копие на Тих.540 ми бе предоставено от Кл. Иванова, за което сърдечно ѝ благодаря.

<sup>20</sup> Гръцкият текст се цитира по изданието на Б. Котер (Kotter, 1988, 102–110) с указание за глава и ред.

<sup>21</sup> Виж тук бел. № 18.

(ССм-2) – промышленвь (ССм-2р); воцѣн – жнроу (ССм-2) – пнщн (ССм-2р); лѣгѡ – мѣнѡ (ССм-2) – ꙗла (ССм-2р); ѣтрелтов – ннзвратноу (ССм-2) – не ѡвратн еж (ССм-2р); ѡплозѡуиоу – подьжнннка (ССм-2) – липсва (ССм-2р) и др. Целите и принципите на редакцията ССм-2р, отразена в Тих.540, трябва да се проучат по-подробно. На този етап изглеждат продиктувани от стилистични причини. Наличието на редактиран текст в Тих.540 напълно се съгласува със заключенията относно състава на този кодекс, в който старата и новата традиция се срещат. Според М. Димитрова ръкописът „допълва и обогатява картината на новите тенденции в Атонско-Търновската книжовна реформа по времето на Патриарх Евтимий и в същото време отразява мястото на предходната ръкописна традиция в нея” (Димитрова, 1990, 122), а новите наблюдения на Кл. Иванова го определят като триоден панигирик, смесен, със староизводни и новоизводни статии (по ВNomBS). На този етап редакцията на ССм-2, отразена в българския препис Тих.540, би могла да се отнесе към Атонско-Търновската книжовна реформа.

Според каталога на Т. Ćertorickaja ССм-2 е регистриран и в няколко източнославянски ръкописа отново за Велики вторник (Ćertorickaja, 1994, 266–267, № 11.02.04)<sup>22</sup>. Само по началото и края на *Словото*, дадени в каталога, не може да се определи коя версия е съхранена в източнославянската ръкописна традиция – ССм-2 или ССм-2р: „*Движет мя на глаголаніе солнечное* [= САНУ19] *Божіе слово Отче, иже от* [= Тих.540] *Отча* [= Тих.540] *ядра* [= Тих.540] *неотступль и в утробе девици*<sup>23</sup> *неописанно* [= Тих.540] *рождѣшееся* [= Тих.540], *мене дельма* [= САНУ19] *по мне быв, суще безвредное* [= Тих.540]...”<sup>24</sup> (Ćertorickaja, 1994, 266). Началото на *Словото* по източнославянските преписи показва сложната текстова история на ССм-2<sup>25</sup>. Изясняването

<sup>22</sup> По-подробно за ръкописите вж. Ćertorickaja, 1994, 614, 650–651.

<sup>23</sup> Дѣн САНУ19, Тих.540.

<sup>24</sup> Виж и Приложение № 1. Анализът на края на ССм-2 по Каталога на Ćertorickaja (Ćertorickaja, 1994, 267) дава същите пъстри резултати, но поради ограниченото място, те не се отбелязват тук.

<sup>25</sup> Това веднага се забелязва и при сравнението на САНУ19 и Тих.540. Извън безспорните редакционни промени, по-голямата част от които са обособени въз основа на съпоставителен анализ с гръцкия текст, остава немалък брой различия

на текстологическите проблеми на *ССм-2*, както и отговорът на въпроса *ССм-2* или *ССм-2р* е съхранен в източнославянската ръкописна традиция, предстоят. Това са задачи на един бъдещ текстологически анализ, който обещава да е плодотворен.

Другият превод на *Словото*, запазен и разпространен в южнославянската ръкописна традиция, е представен в новоизводните триодни панигирици (по ВНомBS) – Гилф.34, РМ4/7, Хил.404 и РАН156<sup>26</sup>. Сравнението му със *ССм-1* и *ССм-2* показва, че става въпрос за трети различен превод на *Словото* (нагатък *ССм-3*)<sup>27</sup>. Текстът на *ССм-3* е анализиран по ръкопис РМ4/7<sup>28</sup>. *Словото* в РМ4/7 се намира на л. 37б–41а, с начало: *Понъждаетъ мѧ ꙗлатн съставное бѧ н ѿца слово. нже ѿчѣскы нѣдрѣ не ѿстѣплен, н въ лтровѣк дѣбъж неопнсаннѣ зачен сѧ...* Анализът установи, че в *ССм-3* не е преведен целият гръцки текст – липсва последната, седма глава от произведението на Йоан Дамаскин. *ССм-3* завършва със самия край на шеста глава, като след съвсем кратък преход (о хѣк ісѣк гн нашѣ) чисто механично, без други промени или намеса в текста, е добавена доксологичната формула: *προσαγόμενοι τῷ θεῷ καὶ πατρὶ θυσία ζῶσα ἄμωμος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν προτοτόκων, ἔνθα τῶν εὐφραϊνομένων ἀγίων ἢ κατοικία* (Kotter, 6, 27–29) – *прносѧще бѡу н ѿцѡу жрѣтъвж жнвж непорочнж въ црѣквн прѣвѣнѣцѣ, ндеже ѣ веселѧнх сѧ стѣхъ жнлнше. о хѣк ісѣк гн нашѣ. емоуже слава н дрѣжава въ вѣкы вѣкwmъ. аминъ* (РМ4/7, л. 41а). Освен отсъствието на последната глава на словото в *ССм-3* има регистрирани и още няколко по-големи липси: Kotter, 2, 38–41; Kotter, 3, 36–37; Kotter, 4, 15–18. Пропуските в *ССм-3* нямат паралели в изданието на

---

между САНУ19 и Тих.540, които са следствие на натрупани отделни преписвачески решения в хода на текстовата история на *ССм-2*. Някои грешки и пропуски в САНУ19, например, могат да бъдат възстановени и коригирани въз основа на Тих.540. Анализът на тези различия ще има важна роля за възстановяването на първоначалния текст на *ССм 2*.

<sup>26</sup> В РАН156 *Словото* е без начало. Текстът му започва от „*лнше се самыне влѣныне блѣтн*” (= Kotter, 3, 25) на л. 13а.

<sup>27</sup> Виж Приложения № 1 и 2.

<sup>28</sup> Изказвам благодарност на отците от Рилския манастир, както и на създателите на „Дигитален архив Българска ръкописна книга” към Катедрата по кирилometодиевистика при СУ „Св. Климент Охридски” за предоставеното ми дигитално копие на ръкопис РМ 4/7.

гръцкия текст. *ССм-3* се помества в такъв тип календарни сборници, чийто превод вече може да се смята за доказано среднобългарски (Иванова, 2016, 69, бел. 20).

Накрая бих искала да отбележа и една интересна версия на *Словото* в ръкопис Лих.364<sup>29</sup>, автограф на Гавриил Урик (по ВНомBS), върху който ми обърна внимание Кл. Иванова. *Словото* се намира на л. 74а–82б. Анализът на този препис установи, че той съдържа една контаминирана версия на произведението на Йоан Дамаскин. В Лих.364 са смесени два от преводите на *Словото* – редакцията на втория старобългарски превод (*ССм-2р*) и преводът от новоизводните триодни панигирици (*ССм-3*). Примерите ясно показват, че в Лих.364 е представен *ССм-2р*, а не *ССм-2*:

Kotter, 1, 9–10	καὶ ἄορατος ὢν ὁς θεός καὶ ὄρατὸν καὶ ψηλαφητὸν σῶμα ἀναδεξάμενος
<i>ССм-2</i>	н невнднмъ съь іакѡ бѣ. н внднмо н ѡсежемо тѣло въспрнїемъ
<i>ССм-2р</i>	невнднмън бѣжтвомъ, н вѣмън н ѡслаженън тѣлѡ
Лих.364	невнднмън бѣжтвомъ, н внднмън н ѡслаженън тѣлѡмъ
Kotter 1, 28	Δεῖ με ὀραθῆναι καὶ οὕτως ἰατρεῦσαι τὸν ἀσθενοῦντα.
<i>ССм-2</i>	пѡбаѣтъ бо мн іавнтн сѣ. тн тако нзлѣвнтн болацаго
<i>ССм-2р</i>	пѡбаѣт ѣ мн іавнтн сѣ, н тако нзврачеватн болацаг[ ]
Лих.364	пѡдабаѣтъ бо мн іавнтн сѣ, н тако нзврачеватн болацаго и др.

В Лих.364 текстът на Дамаскиновото произведение започва със *ССм-2р* – листове 74а, 74б и 75а. Още на л. 75а преписвачът прави поправка на няколко отделни фрази, които при сверяване с другите преводи се установи, че са по *ССм-3*. От последните две изречения на л. 75а преписвачът започва да следва изцяло *ССм-3* до самия край на л. 78б. След това до края на *Словото* на л. 82б текстът отново следва *ССм-2р*: л. 74а–75б = *ССм-2р*, л. 76а–78б = *ССм-3*, л. 79а–82б = *ССм-2р*. Това преминаване в Лих.364 от единия превод към другия

<sup>29</sup> Копие на Лих.364 ми бе предоставено от Кл. Иванова, за което сърдечно ѝ благодаря.

и обратно е съпроводено, макар и не веднага, и от смяна в начина на писане. Преписвачът започва да скъсява редовете, като на л. 77а, 77б и 78б има редове само от две или от една дума. И текстът по *ССм-2р*, и текстът по *ССм-3* са преписани в Лих.364 съвсем точно с много малко разночетения. На този етап от проучването не може да се отговори какво е наложило това смесване на два различни превода на *Словото* в Лих.364. Това би могло да се направи при едно цялостно изследване на този кодекс. Единственият извод за момента е, че книжовният център в Молдова е разполагал с тези версии на разглежданото произведение, свързвани с новата редакторска и преводаческа дейност на книжовниците от Атон и Търново.

*Словото за Изсъхналата смоковница и притчата за лозето* от Йоан Дамаскин в средновековната славянска книжнина има дълъг живот и сложна съдба. Към известния до момента превод от Успенския сборник (*ССм-1*), който според лексикалните си характеристики може да бъде отнесен към Преславския книжовен център, настоящото проучване добави още един старобългарски (*ССм-2*) и един среднобългарски (*ССм-3*) превод. Също така бе установена редакция на втория старобългарски превод (*ССм-2р*), както и една контаминирана версия (в Лих.364), която комбинира текста на редактирания втори старобългарски (*ССм-2р*) и на среднобългарския (*ССм-3*) преводи. Само едно бъдещо обстойно изследване може да каже повече за произхода и последващата съдба на всеки един от трите славянски превода и редакцията на *Словото*. Различните преводачески подходи и решения, богатият и разнообразен словен инвентар, бегло маркирани тук (приложения № 1 и 2), заслужават задълбочено и внимателно проучване. Изложените от мен първоначални хипотези относно новооткритите преводи и редакция трябва да бъдат проверени чрез всестранно и детайлно проучване. Независимо дали ще се потвърдят направените изводи, едно цялостно изследване на този преводен текст би обогатило и задълбочило представите ни за средновековната славянска литература.

**Приложение № 1.** Начало на *Словото* по ССМ-1, ССМ-2 и ССМ-3:

**Kotter 1, 1–11:** Кινεῖ με πρὸς τὸ λέγειν ὁ ἐνυπόστατος τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς λόγος, ὁ τῶν πατρικῶν κόλπων οὐκ ἀποστάς καὶ ἐν μήτρα παρθένου ἀπεριγράπτως κυοφορηθείς, ὁ δι' ἐμὲ κατ' ἐμὲ γενόμενος, ὁ ἀπαθῆς ὢν τῇ θεότητι καὶ ὁμοιοπαθές μοι περιθέμενος σῶμα, ὁ ἐπὶ χερουβικῶν ἀρμάτων ἐποχοῦμενος καὶ ἐπὶ γῆς ἐπὶ πῶλον ὄνου ἐπιβεβηκώς, ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης, ὁ ὑπὸ τῶν Σεραφίμ ἄγιος σὺν τῷ πατρὶ καὶ τῷ πνεύματι εὐφημούμενος καὶ τὰ τῶν παιδῶν ψελλίσματα ἐξ ἀπειροκάκου γλώττης ἀποδεχόμενος, ὁ θεὸς ὢν καὶ ἐν τῇ τοῦ δούλου μορφῇ ὑπάρχων καὶ μορφήν δούλου λαβών, ὁ ἄυλος καὶ ἀόρατος ὢν ὡς θεὸς καὶ ὄρατὸν καὶ ψηλαφητὸν σῶμα ἀναδεξάμενος, ὁ ἐκουσίως ἐπὶ τὸ πάθος ἐλθὼν, ἵνα μοι τὴν ἀπάθειαν χαρίσῃται.

ССМ-1: Подвнжкѣтъ мѧ на пѣвннѣ н вѣсѣдоу. сѣсвоѣствѣноиѣ бѣжнѣ н оѣе слово. ѣже оѣа пазог҃чы не вѣтавалъ. вѣ о҃г҃тробог҃ дѣвн҃ю вѣсѣлъ сѧ. родн сѧ вѣзѣ описаннѧ ѣже мене дѣлама по мѣнѣ бысть. вѣстрастн сѧ бѣжѣствѣмь. тѣмьно страстѣно мѣнѣ оѣѣвѣ сѧ вѣ пѣтѣ. на хѣрoвннѣстѣ колесницн сѣдѧн. н на землн на жрѣбѧ вѣслаатнно вѣсѣдѣ. цѣрѣ славы. ѣже серафимомѣ стѣ. сѣ оѣцѣмь н сѣ стѣмьмь дѣхѣмь славтѣ сѧ. тн дѣтѣска нанѣмнѧ отѣ вѣзѣлобнѧ яззыка прнѧ. бѣ сын овразѣ равнн прннѧтѣ. вѣс пѣтн невнднѧтѣ сы тако бѣ знаменѣа сѧ. н вндннѧ н осажѣмо пѣтѣ прннѧтѣ. ѣже волею на страстѣ прнѣ да мѣнѣ вѣстрастнѣ дасн.

ССМ-2: Двнжнт ме на глѧннѣ сѧмьн҃ноиѣ (!) бѣжнѣ слово оѣѣ. нже оѣѣ гадрѣ не ѡѣтоу҃пѧлъ. н вѣ о҃г҃тробѣ дѣвн҃ невписаннѣ рождѣ се. мене дѣлама по мнѣ бывѣше. соу҃щѣе вѣжѣвомь. н подѣоврѣднѧ мнѣ вѣложѣ се тѣломь. яззде на хероу҃вннѣскыѣх колесницѧхъ. н на землн на [ѧ]ѣвѣ<sup>30</sup> вѣсѣдѣ цѣрѣ славы. хвалнмы стѣ, сѣ оѣцѣмь серафѣмь. н дѣтѣскын вѣлѣновннѧ, нз незлобнѧ яззыка хвалоу прнѣмѧнѣ. бѣ сы вѣ равнн вѣразѣ сѣн. н невнднмь сѣ тако бѣ. н вндннѧ н вѣсежѣмо. тѣло вѣспрнѣмь. волею на мннѣ прншьды. да мнѣ вѣстрастнѣ дароу҃ѣтѣ.

ССМ-3: Понжждает мѧ глѧтн сѣставноѣ бѧ н ѡѣдѧ слово. нже ѡѣчѣскѣ нѣдѧрѣ не ѡѣтѣплѣн, н вѣ ѡтробѣ дѣвѣж невписаннѣ зачен сѧ. нже мене радн по мнѣ бывѣ. нже вѣжѣвомѣ вѣстрѣтѣнѣ сын, н подѣовѣрастнннѣ мн вѣложѣ сѧ тѣломѣ. нже на херѣвннѣскомѣ прѣктолѣ сѣдѧ, н на землн на жрѣбѧ вѣслѣ вѣсѣдѣ. нже ѡ серафимѣ стѣ сѣ оѣцѣмь н дѣхѣмь хвалнмын, н дѣтѣскаѧ тѣравнзѧнѧ ѡ ненѣскѣозлобнннѣх оуѣтѣ прѣѣмѧн. бѣ сын н вѣ равнн вѣразѣ бывѣ. н зѣракѣ равнн прѣѣмѣ. невѣѣствѣнннѣ н невнднмын бѣ, н вндннѧе н осаѣатѣлноѣ тѣло прѣѣмын. волеж на стѣтѣ прншьдын, тако да мнѣ вѣстрастѣе дарѣѣтѣ.

<sup>30</sup> жрѣбѧ Тих.540.

## Приложение № 2. Избрани различията по ССМ-1, ССМ-2, ССМ-2р и ССМ-3

	ССМ-1	ССМ-2	ССМ-2р	ССМ-3
ἀνέρων ἱερέων	свѣдѣньныхъ жерѣць	неустыжъ унститель	= ССМ-2	несѣньныхъ сѣнникъ
ἀποσεσβιμευός	извъетъ	ѡтрѣсь	изѣ	ѡтрѣсь
ἀσπλάγγυται	неанаетн	небѣванна	= ССМ-2	небѣдѣ
ἀτρειττων	безизбавѣнна	неиздрѣтѡу	не ѡдрѣтн сѧ	непрѣложж
βορβορου	гноа	от.	тнѣнѣнѧ	калынн
δεῖ με	дѣпо лин	подрѣвет лин	= ССМ-2	дѣстѡнт' лин
ἐκστάσεως καὶ θεωρίας	възѡра н рѡзѡума	вышнѣннѧ н вѣдѣннѧ	дурѣзѡвеннѧ н вѣдѣннѧ	изѣтѣплѣннѧ н зурѣннѧ
ἐρίδες	рѣтн	рѣвеннѧ	= ССМ-2	сѣары
ἐρίφων	вѣлѣа	прѣрѣнца	прѣкѣсѡвѡ	крнѡѡ
ἐταπεινωσεν ἑαυτὸν	сѣлѣфѡн сѧ самѣ	ѡвннзѣн сѣ	ѡвннѣрѣѣ	сѣлѣфѡн сѣсѣ
καλὸν ἔργον	дѡвѣрѣ дѣлѣст	дѡвѣрѣхъ дѣбанн	дѡвѣрѣдѣннѡ	блѡгнѣнѣнѣ дѣблѡнѣ
καρποφορεῖν	плодѣ тѡврѣтн	плодѣтн	= ССМ-2	плодѡносѣтн сѧ
μοῦθηροτάτην ἀμαρτίαν	зѣлѡнн грѣхъ	ѡснѡнѡе грѣхѡваннѣ	прѣвѣзѣтѣ грѣхѡзѡнѡе	лѡтѣскѣнн грѣхъ
Πορνεία	блѡзѣннѣ	лѡвѣдѣаннѧ	= ССМ-2	блѡдѣ
προαρετικῶς	вѡлѡ	изѡленнѣ	блѡнзѡленнѣ	прѡнзѡленнѣнѣ
πυρόσεως	ѡлѣтѡваннѣ	неуѡстѣѡ	= ССМ-2	полдѡвеннѧ
συγκραθεῖς	сѣлѣнѣнѣгѣшоу сѧ	прнѣнѣнѣ' сѣ	= ССМ-2	сѣлѣтѡврѡнѣшѧ сѧ
ὕπερφρανίαν	грѣрѣжннѣ	прѣзѡрѣстѣѡ	вѣзѡнѡшнѣнѣ	прѣзѡрѣстѣѡ
ὕποψυγον	ѡсѣлѡ(т)ѣ	подрѣжннѣнѣа	от.	пѡврѣлннѣнѣ
ὕποψυγον	вѣ рѡзѡу	порѡчѣнѧ	= ССМ-2	подрѡжннѣнѣа
φλονεκία	пѣрѡ	прѣкѣсѡвннѧ	= ССМ-2	лѡвѡспрѣннѧ
χίτων	котыгы	рнзы	= ССМ-2	ѡдѣжѧ
υπελλίσματα	нарѣаннѧ	вѣлѣсѡвеннѧ	тѡврѣлнзѡннѧ	тѡврѣлнзѡннѧ

### Съкращения на ръкописи и средновековни текстове

*Бог* – Богословие на Йоан Екзарх

*Ен* – Енински апостол

*Евх* – Синайски евхологий

*ЖМ* – Житие на Методий

*Клоц* – Клоцов сборник

*ПандАнт* – Пандекти на Антиох

ПохвСлКМ – Похвално слово за Кирил и Методий

*Супр* – Супрасълски сборник

*ХомМих* – Хомилиар на Миханович

### Използвани лексикографски справочници

*Словарь русского языка XI–XVII вв.* (1975–2015). Вып. 1–30. Москва: Наука-Азбуковник.

Срезневский, И. И. (1893–1912). *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*. Т. 1–3. Санкт-Петербург: Типография императорской Академии наук.

*Старогръцко-български речник* (1996). Съставили М. Войнов, Вл. Георгиев, Б. Геров, Д. Дечев, А. Милев, М. Тонев. София: Издателство „Отворено общество“.

*Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. (1994). Под редакцией Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва: Русский язык.

Miklosich, F. (1862–1865). *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum*. Vindobonae: G. Braumüller.

Liddell, H.G., Scott, R. (1925–1940). *A Greek-English Lexicon*. I–II. With a Revised Supplement. Oxford: Clarendon Press.

*A Patristic Greek Lexicon*. (1978). Edited by G.W.H. Lampe. D.D. Fifth impression. Oxford: Clarendon Press.

*Slovník jazyka staroslověnského*. (1958–1994). Praha: Slovanský ústav Akademie věd ČR.

### Литература

Бегунов, Ю. (2005). *Творческое наследие Григория Цамблака*. Велико Търново: ПИК.

Богдановић, Д. (1978). *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*. Т. 1–2. Београд: САНУ, Народна библиотека Србије.

- Богдановић, Д. (1982). *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII века)*. (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. I Одељење. књ. 31). Београд: Српска академија наука и уметности.
- Васиљев, Љ., Гроздановић, М., Јовановић, Б. (1980). *Ново датирање српских рукописа у библиотеци Румунске Академије наука*. „Археографски прилози”, бр. 2, с. 41–69.
- Даничић, Ђ. (1867). *Записи из неколико рукописа*. „Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti”, књ. I. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, с. 174–188.
- Димитрова, М. (1990). *Из историјата на триодните панегирици през XIV в. Сборник Тиханов 540*. „Старобългарска литература”, бр. 23–24, с. 99–124.
- Добрев, Ив. (1981). *Старобългарските хомилии в Успенския сборник (Слово на Йоан Дамаскин о исъхъшии смоквѣнци и о притѣчи винограда)*. В: *Българистични изследвания. Първи българо-скандинавски симпозиум*. София: Софийски университет „Св. Климент Охридски”, с. 45–53.
- Иванова, Кл. (1994). *Малки бележки върху ръкописи от библиотеката на Зографския манастир*. „Старобългарска литература”, бр. 28–29, с. 93–99.
- Иванова, Кл. (2012). *За два триодни панигирика от Руската национална библиотека в Санкт Петербург*. В: *Beati Possidentes. Юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на проф. д-рн Боряна Христова*. София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методиј”, с. 199–208.
- Иванова, Кл. (2016). *Ръкопис Sl. 156 от библиотеката на Румънската академия и мястото му в текстовата традиция на триодните панигирици*. „Старобългарска литература”, бр. 53–54, с. 62–81.
- Иванова, Кл., Велковска, Ел. (2014). *Хиландарская рукопись № 404 (предварительные заметки к истории новоизводных триодных панигириков на Афоне)*. В: *Афон и славянский мир. Сборник I. Материалы международной научной конференции, посвященной 1000-летию присутствия русских на Святой Горе, Белград, 16–18 мая 2013 г.* Святая Гора Афон: Издание Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне, с. 235–255.
- Мошин, Вл. (1958). *К датировке рукописей из собрания А. Ф. Гильфердинга Государственной Публичной библиотеки*. Труды Отдела Древнерусской Литературы, т. 15. Москва: Издательство Академии Наук СССР. с. 409–417.
- Отчет (1914). *Отчет Императорской Публичной библиотеки за 1907 г.* Санкт-Петербург: Типография В. Киршваума.
- Предварительный список (1986). *Предварительный список славяно-русских рукописных книг XV в., хранящихся в СССР (для Сводного каталога славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР)*. Изд. А.А. Турилов. Москва: ИНИОН.
- Ситнији списи Ђуре Даничића III (1975). *Ситнији списи Ђуре Даничића III: Описи ћирилских рукописа и издања текстова*. Приредио Ђ. Трифуновић. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Спространов, Е. (1902). *Опис на ръкописите в библиотеката на Рилския манастир*. София: Държавна печатница.

- Станковић, Р. (2000–2001). *Водени знаци хиландарских српских рукописних књига XIV века*. „Археографски прилози”, бр. 22–23, с. 58–59.
- Стипчевић, Б., Цернић, Л. и др. (1973). *Изложба српске писане речи*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Стојановић, Јб. (1901). *Каталог старих штампаних књига. Збирка српске краљевске академије*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Князевская, О.А., Демьянов, В.Г., Ляпон, М.В. (1971). *Успенский сборник XII–XIII вв.* Ред. С.И. Коткова. Москва: Наука.
- Христова, Б., Караджова, Д., Икономова, А. (1982). *Български ръкописи от XI–XVIII век, запазени в България. Своден каталог*. Т. 1. София: Народна библиотека „Кирил и Методий”.
- Христова, Б., Загребин, В., Енин, Г., Шварц, Е. (2009). *Славянские рукописи болгарского происхождения в Российской Национальной библиотеке*. Санкт-Петербург–София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”.
- Яцимирский, А.И. (1905). *Славянские и русские рукописи румынских библиотек* (Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук, т. 79). Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук.
- Јовановић-Стипчевић, Б. (1980). *Рукописи ресавско круга 1392–1427. Каталог изложбе у манастиру Ресави*. Београд–Деспотовац: Народна библиотека Србије и Матична библиотека у Деспотовцу.
- Čertorickája, T. (1994). *Vorläufiger Katalog Kirchenslavischer Homilien des beweglichen Jahreszyklus. Aus Handschriften des 11.–16. Jahrhunderts vorwiegend ostslavischer Provenienz*. Zusammengestellt von T.V. Čertorickája unter der Redaktion von H. Miklas. *Предварителный каталог церковнославянских гомилий подвижного календарного цикла по рукописям XI–XVI вв. преимущественно восточнославянского происхождения*. Составлен Т.В. Черторицкой под ред. Х. Микласа. (Nordrh.-Westf. AdW. Patristica Slavica 1). Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Gregory, C.R. (1900). *Textkritik des Neuen Testamentes*. Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Kotter, V. (1988). *Die Schriften des Johannes von Damaskos. V. Opera homiletica et hagiographica* (Patristische Texte und Studien, Bd. 29). Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Louth, A. (2002). *St. John Damascene. Tradition and Originality in Byzantine Theology*. Oxford Early Christian Studies. Oxford: University Press.
- Matejic, P. (1981). *Watermarks of the Hilandar Slavic codices. A Descriptive Catalog* (CIBAL, Balcanica, 3. Études et documents, 2). София: CIBAL.
- Matejic, P., Thomas, H. (1992). *Catalog. Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library (The Ohio State University)*. Т. 1–2. Columbus, Ohio: Centre for Medieval Slavic studies.
- Mircea, I. (2005). *Répertoire des manuscrits slaves en Roumanie: auteurs byzantines et slaves*. Sofia: Institut d'Études balkaniques.
- Panaitescu, P.P. (1959). *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei RPR*. Т. 1. București: Acad. Romane.